

Spiritualitate, cultură și artă în Râmnicul medieval și premodern - încercare de sinteză -

Ioan St. Lazăr¹
antimivireanul@hotmail.com

Keywords: *medieval and modern Râmnicu Vâlcea, Vâlcea county, spirituality, religious art and culture.*

Summary: *In a “trial to synthesize”, the author proposes to present the spirituality, culture, and art from Râmnicu Vâlcea city, during the medieval and pre-modern period. In this respect, he firstly evokes a series of arguments that prove, together with concrete documents, the antique age and medieval continuity of Râmnic; the economic, politic, and administrative functions of the city that have been designated by King Mircea the Great, denominating the place as “the city of my reign”. A meeting place between rural and urban medieval civilisation, between oral and written culture, the Râmnic obtains a special spiritual and cultural role, once with the establishment of the Episcopate of Râmnic of the New Severin, in 1503.*

The XVII-th century is, for the this prestigious episcopate who included entire Oltenia, a time of personalisation and consecration of its own spiritual and cultural life leaving a mark in the Romanian culture. The next century XVIII-th, also called by historian Nicolae Bănica-Ologu “the golden age of Râmnic”, is the time of great contributions to the history of Romanian culture and spirituality. These achievements (analysed by the author) realised through:

I. involvement of the Episcopate and the Bishop in the public life;

II. establishment of new worship places and “renewal”/ (the author presents the necessary examples);

III. establishment of new monastery schools at the Episcopate and at nearby monasteries: Cozia, Bistrița, Govora, etc; schools for copyists, secretaries, logothetes (senior administrators), church painters and singers (again, the author presents the necessary examples);

IV. stimulation and development of the Romanian religious art, in regards to the architecture, mural painting, Byzantine music, as well as promoting publishing; the author presents elements of the traditional Muntenian architectural style and the Brâncovenian style, with exceptional achievements in Vâlcea county, to whom Râmnic belongs. A great historical and cultural role played the Episcopal Publishing House of Râmnic, in promoting religious prints in Romanian language and their distribution amongst Romanians of different historical provinces, in the XVIII-th century, reason why historian Nicolae Iorga named Râmnic as the capital of publishing in this century. (The author presents significant examples of works and their makers: bishops-promoters, scholars-editors and printers that transmitted their craft from father to son.)

The author concludes, that all these were due, in part, to the great scholars bishops and good administrators of Râmnic, amongst which many were elected as

¹ **Lazăr Ioan Șt.**, conferențiar universitar doctor, Facultatea de Litere Rm. Vâlcea.

Metropolitans of Wallachia; in their turn, there were other local scholars, that imposed themselves in the Romanian culture and literature of the time, in the pre-modern period 1750 – 1830 (here the author presents a “portraits gallery” of these scholars).

Așezat ceva mai jos de ieșirea Oltului dintre munți, între cele două vechi vaduri (de la Olteni și Râureni) ale marelui râu și unde acesta primește, venită din munții Căpățânei, apa Râmnicului, la întretăierea drumurilor sării (pe apă și pe uscat) și a altor drumuri comerciale, Râmnicu-Vâlcea atestă una din cele mai vechi locuiri din nord-estul Olteniei (conform cu descoperirile arheologice de la Căzănești, Valea Răii, Cetățuia ș.a., localități aflate pe teritoriul său ori în imediata apropiere); el a fost din cele mai îndepărtate vremi un mic târg.

În perioada daco-romană, a devenit un orașel. Situat între râul Olt și arcul închipuit de dealul Capela, în apropiere de cetatea dacică Buridava și de castrul roman de la Stolniceni, de marele zăcământ de sare de la Ocele Mari și de vestitul târg antic de la Râureni (unde se încărca pe plute sare pentru Balcani și Orient), a putut fi atunci și un sediu administrativ, cu o minimă viață culturală locală specifică (v. și tezaurul numismatic din timpul împăratului Commodus, 180-192 e.n.).

În epoca marilor migrații cu care începe evul mediu românesc și în care se produce ruralizarea totală a civilizației daco-romane, localitatea nu a dispărut ci și-a menținut (desigur, diminuat) rolul economic și cultural tradițional în zonă (v. diferite tezaur de monede bizantine, ca și necropolele din secolele IX-XI, descoperite aici și în jur). Slavii, așezați între timp, transpun în limba lor numele vechi locale; de acum, probabil, și numele Râmnicului (sl. rîba = pește;> rîbnic> rîmnic>râmnic) provenit de la apa Râmnicului, ca râu de mori (de unde, până de curând, și numele de Râul morilor), la vărsarea căruia se formau multe heleștee de pești.

Existența sa ca un mic oraș în poziție strategică, economică, dar și spirituală importantă înainte de întemeierea statului feudal Țara Românească este deductibilă din următoarele referințe concertate:

a) localizarea (și) în zona Vâlcii a cnezatului lui Farcaș, menționat în Diploma Cavalerilor Ioaniți (1247);

b) consemnarea – în aceeași Diplomă – a faptului că bisericile și ierarhii (arhiepiscopii și episcopii) [din țările/cnezatele menționate] vor fi păstrate „în cinste și drepturi”, care nu le vor fi știrbite nici de către regalitatea ungară, nici de către cavalerii ioaniți – ceea ce, desigur, este un mod de a recunoaște consistența vieții spirituale de pe aceste locuri (inclusiv la Râmnic);

c) ipoteza existenței unei cetăți fortificate în aceste locuri, distrusă de tătari în secolele XIII-XIV, ipoteză rezultată din analiza tezaurului de la Goranu, descoperit recent, cu două diademe aurite și ornamente reproducând floarea de crin (model bizantin), iar în vârful inflorescenței, o cruce (motiv creștin), tezaur care atestă și o viață cultural-spirituală locală;

d) păstrarea în tradiția folclorică a amintirii unei căpetenii locale aflate în conflict cu primul Basarab: „Olea face o [a] le, / Basarab I le sparge; / Olea oale o mai face, / Basarab i le-o mai sparge”.

Cel mai vechi document cert privitor la Râmnicul medieval este din 20 mai 1388, un hrisov prin care domnitorul Mircea cel Mare dăruiește mănăstirii Cozia, între altele, „o moară la Râmnic” și „curtea Hinăteștilor” de peste apa Râmnicului. În anul următor, la

4 septembrie 1389, Mircea cel Mare atesta Râmnicul drept „orașul domniei mele” – marcând statutul acestuia de a fi oraș domnesc, scaun de judecată, sediu (parțial) al cancelariei și administrației domnești, cu privilegii, dar și obligații speciale față de curtea voievodală.

Cu toate acestea, *Râmnicul trebuie să fi avut un trecut mai mult decât secular* – sublinia și istoricul Aureliu Sacerdoțeanu, afirmație întărită de unele documente săsești, ungurești, franciscane sau de unele legende locale. Amintim în acest sens, evocarea, în spațiul Râmnicului, a unui așezământ monahal existent înainte de 1372 (data ctitoririi primei mânăstiri oltenești, Vodița, de către sfântul Nicodim), așezământ care, corelativ cu acela de la Cozia veche (după unii, datat la începutul secolului XIV), a constituit, în arealul Olteniei, un al doilea pol de viață spirituală încheagată; aceasta ar fi îndreptățit mutarea aici, după 1418 (data morții lui Mircea cel Mare), a Mitropoliei Severinului (cucerit acum de către regatul ungar). Va fi având așezământul monahal din Râmnic biserică de zid pe aceea, cu hramul „Sfântul Nicolae”, ctitorită în anii 1384-1386, de către Dan I, fratele lui Mircea cel Mare (aceasta fiind menționată într-o catagrafie austriacă din 1731)?

Sediu al administrației domnești ocupate cu exploatarea, depozitarea și comercializarea produselor minerale și agrozootehnice din zonă, scaun de judecată și, în curând, scaun episcopal, dar mai ales spațiu pentru schimbul curent între sat și oraș, Râmnicul medieval și-a îndeplinit, la proporții relativ modeste, rolul de a fi loc de întâlnire între civilizația rurală și cea urbană de tipul epocii, între cultura orală și cea scrisă; locuitorii săi, în raport de potențialul economic și cultural propriu, au preluat și ridicat la o scară mai înaltă elemente din arealul etnografic vâlcean.

Arhitectura caselor a folosit cu predilecție câteva din modelele locale – casa cu pridvor lateral sau central, casa înălțată pe soclu; ocupațiile râmnicenilor erau cele specifice zonei (agricultura, pomicultura, viticultura, creșterea animalelor), precum și meșteșugurile și, mai ales, comerțul; meșterii, provenind dintre cei ce și-au epuizat rostul în sat sau la curtea feudală s-au așezat la oraș, pe ulițe cu profil profesional (tăbăcari, cizmari, cojocari, croitori, zăbunari ș.a., la care se pot adăuga și zugravi), produsele lor fiind destinate uzului local dar și comerțului; portul râmnicenilor a avut, preponderent, compozițiile și ornamentele de factură locală. Printre toate acestea, au apărut și elemente de influență orientală sau occidentală, datorate specificului epocii și faptului că aici s-au așezat și alogeni: greci, aromâni, armeni, sași. Acestui probabil „tablou” medieval al locuitorilor Râmnicului i se adaugă și purtătorii culturii scrise: copiști, socotitori, grămăticii, logofeți, dascăli, tahigrafi ș.a., care se formau în cadrul administrației domnești sau la sediul episcopiei Râmnicului.

Viața și traiul Sfinției Sale Părintele nostru Nifon, patriarhul Constantinopolului, scrisă de cărturarul grec Gavriil Protul, este documentul în care se evocă hotărârea sinodului Mitropoliei Ungrovlahiei și a domnitorului Radu cel Mare de a înființa, în anul 1503, Episcopia Râmnicului, consfințită ca o continuatoare a Mitropoliei Severinului – ceea ce va face ca, din același secol XVI, să fie numită Episcopia Râmnicului-Noul Severin. Penuria de documente a făcut ca, timp de două decenii, să nu se cunoască primii episcopi râmniceni. O parte dintre istoricii bisericești îl consideră ca prim episcop al Râmnicului pe monahul sârb Maxim Brancovici (chemat, probabil, de către Radu cel Mare în baza bunelor sale relații cu cnezatul Serbiei); alți istorici, între care, cel mai recent, arhim. Veniamin Micle (de la mânăstirea Bistrița), opinează că primul

episcop al Râmnicului a fost Macarie, egumenul ctitoriei de la Bistrița a boierilor Craiovești, aceștia fiind interesați ca, în scaunul de la Râmnic să așeze un apropiat al lor (Neagoe Basarab, fost învățăcel la Bistrița, îl va ridica la rangul de mitropolit al țării și de duhovnic personal, instituind astfel o tradiție care va face ca mitropolitul Țării Românești să fie ales, cu predilecție, din scaunul de la Râmnic).

Odată înființată, Episcopia Râmnicului va deveni centrul în jurul căruia va constela viața cultural-spirituală din Râmnic, atât și așa cum putea să aibă aceasta o consistență în evul nostru mediu. Dat fiind întregul areal oltenesc pe care îl cuprindea nou înființata episcopie, viața cultural-spirituală ce se va desfășura sub auspiciile acesteia va avea o anvergură largă și se va realiza în strânsă conlucrare cu așezămintele de cult din Oltenia (Valahia mică), iar, mai aproape, cu lavrele Cozia și Bistrița, din rândul cărora i-au fost aleși cei mai mulți și destoinici ierarhi (episcopi, apoi mitropoliți). În activitatea sa, Episcopia Râmnicului a sprijinit politica cultural-spirituală a domnitorilor din răstimpul secolelor XVI-XVIII, dintre care mulți au fost legați în mod special de Râmnic (prin scaune de judecată, prin ctitorii, acordare de privilegii, dar și campanii militare): Radu cel Mare, Radu de la Afumați, Mircea Ciobanul, Pătrașcu cel Bun, Mihai Viteazul, Radu Șerban Basarab, Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu.

Privitor la etapele devenirii Episcopiei Râmnicului, se poate spune că: secolul XVI a fost secolul *înființării și consolidării*, secolul XVII – *cel al personalizării și al consacării contribuției sale la viața cultural-spirituală a țării*, în timp ce secolul XVIII a fost *secolul marilor sale contribuții la istoria culturii și spiritualității românești*, pentru care Râmnicul a fost supranumit, de către Nicolae Iorga, *capitala tipografilor*. *Veacul de aur al Râmnicului* – sintagma pusă în circulație de către istoricul vâlcean Nicolae Bănică-Ologu pentru secolul al XVIII-lea, va fi îndeosebi „veacul de aur” al Episcopiei Râmnicului, cu atât mai semnificativ cu cât, ca o pasăre phönix, sub conducerea marelui episcop Climent, se va ridica din cenușa distrugerilor provocate de războiul turco-austriac din 1737. Cu deosebire, acest veac al XVIII-lea, marcând personalizarea Râmnicului în viața cultural-spirituală a românilor, a fost bogat în înfăptuiri, ceea ce permite secționarea sa (analitică) în patru perioade inegale ca intensitate, dar nu mai puțin semnificative: 1. *perioada brâncovenească*; 2. *perioada postbrâncovenească*; 3. *epoca lui Chesarie* (apud Nicolae Iorga); 4. *perioada premodernă*.

Îmbunătățirea vieții spirituale și culturale în Râmnic, în Oltenia și la nivelul țării, cu aportul Episcopiei Râmnicului-Noului Severin, s-a realizat prin:

I. *Implicarea Episcopiei și a Episcopului în viața publică* (la scaunele de judecată, în oficierea de slujbe speciale dar și prin prezența în delegații diplomatice; pentru acestea din urmă, exemplificăm ca memorabile: a) conducerea delegației din Oltenia de către Episcopul râmnician Damaschin Voinescu în 1717, la Curtea Imperială din Viena, care l-a și decorat; b) inițiativa de „făcător de pace” între turci și austrieci, luată de Episcopul Climent al Râmnicului, în 1738, apreciată de ambele părți; c) prezența Episcopului Chesarie Râmnicianul în delegația românească, din 1776, la Țarina Rusiei (după ce tipărise o carte despre războaiele ruso-turce);

II. *Ctitorire de noi lăcașuri de cult și preînnoirea (renovarea) altora*, cu concursul ctitorilor – domnitori, ierarhi, dregători, monahi, negustori ș.a. Astfel, în răstimpul în care, în arealul Vâlciei, au fost ctitorite mănăstirile Cozia (și Bolnița ei), Govora, Dintr-un Lemn, Iezer, Arnota, Turnu, Hurezi, Surpatele, Sărăcinești ș.a., în Râmnicul medieval s-au construit:

• *Biserica episcopală* (cu hramul „Sfântul Nicolae”): mai întâi, la 1384-1386, ctitor Dan I; apoi la mijlocul secolului al XVI-lea, de către episcopii Eftimie și Mihail; distrusă de turci în 1737; refăcută din nou de către episcopul Climent, în 1737-1745; distrusă din nou de incendiul din 1847; clădirea de azi – reconstruită de către episcopul Calinic la mijlocul secolului al XIX-lea;

• *Biserica „Buna Vestire” a schitului Hinătești*: menționată în 1388, în hrisovul lui Mircea cel Mare pentru mânăstirea Cozia; actuala clădire: din 1751, ctitori: starețul Rafail și călugărul Vasile de la mânăstirea Cozia;

• *Biserica „Sfântul Dumitru”*: datare secolul al XV-lea; refăcută în secolul al XVII-lea și în 1783-1784, de către dregători și monahi locali; în 1804, după stricăciunile produse de oștiri otomane, refăcută și zugrăvită de către Dionisie Eclesiarhul;

• *Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil”* de la Schitul Arangel; datare 1489-1490; refăcută în 1521-1522 de către Stoica paharnic, apoi în 1725, de către doi egumeni, și în 1811, de către negustori aromâni, un dregător, un egumen ș.a.;

• *Biserica „Buna Vestire”*: ctitor, în 1509-1510, voievodul Mircea Pretendentul; arsă de turci în războaiele cu austriei, 1737, și refăcută la 1747 de către dregători râmniceni și sibieni, sub oblăduirea episcopului Climent;

• *Biserica „Cuvioasa Paraschiva”*, cunoscută și sub numele de biserica *domnească*: ctitor, în 1554-1557, Pătrașcu Vodă cel Bun (pe locul unei alte biserici mai vechi, poate aceea construită de episcopii Eftimie și Mihail; există ipoteza că aceasta a fost părăsită după ce aici ar fi fost ucis domnitorul Radu de la Afumați, în 1529); adaosuri și refaceri în secolul al XVIII-lea de către negustori aromâni din Chiprovaț stabiliți în Râmnic și de către proprietari râmniceni;

• *Biserica „Sfinții Voievozi”* a schitului Cetățuia: ctitor, în 1677-1680, mitropolitul Teodosie (Cozianul), originar din Râmnic; refăcută integral în secolul al XIX-lea de către mitropolitul Nifon (care a girat și scaunul episcopal de la Râmnic); e probabil că, pe locul ei, să fi fost, în secolul al XVI-lea, o altă biserică (în care, la 1529, după alți cercetători, ar fi fost ucis domnitorul Radu de la Afumați, împreună cu fiul său);

• *Biserica „Sfântul Gheorghe”*: ctitor, la sfârșitul secolului al XVII-lea, mitropolitul Teodosie; refăcută, după distrugerile din războiul turco-austriac, în 1737, de către nepotul său Mihail, starețul Mânăstirii Cozia, nepot al mitropolitului;

• *Biserica „Toți Sfinții”*: ctitor, în 1726-1764, episcopul Grigorie Socoteanu, împreună cu starețul Theodor (Dobrușa) și negustorul Hagî Constantin Malake; s-a păstrat prin timp; aici, la 1848, s-au sfințit steagurile revoluției pentru oastea română condusă de generalul Gheorghe Magheru și cantonată la Răureni;

Dintre aceste construcții de biserici, cele ridicate în secolele al XV-lea – al XVI-lea, dacă nu au avut forma simplă de navă, fără turlă (pe care o amintesc azi „Biserica Cuvioasa Parascheva și, mai ales, biserica bolniță de la Arhiepiscopia Râmnicului), au adoptat modelul cozian al planului cruciform trilobat; cele ridicate în secolul al XVII-lea au putut urma stilul autohton muntenesc configurat în epoca lui Matei Basarab; în sfârșit, cele ridicate sau refăcute în secolul al XVIII-lea păstrează multe caracteristici ale stilului brâncovenesc (cu pridvor);

III. *Înființarea și susținerea de școli mânăstirești* – la Cozia, Bistrița, Govora, dar și la Episcopia Râmnicului, și anume: *școli de copiiști, grămățici, logofeți, dascăli, de zugrăvi, de cântăreți bisericești*; mulți dintre aceștia erau destinați integrării în viața publică, în cancelaria și administrația domnească.

În fiecare secol sunt menționați o seamă de copiiști, logofeți, grămăticii sau zugravi, dar reținem, de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea pe logofeții Rudeni (neamul boierilor din Ruda, la 10 km de Râmnic), dintre care unul, Teodosie Rudeanu, va ajunge mare logofăt al domnitorului Mihai Viteazul, căruia îi va scrie cronică domniei pentru anii 1593-1597 (nu s-a păstrat decât într-o copie în limba latină). De asemenea, de la sfârșitul secolului al XVII-lea, trebuie menționați Vlad Grămăticul și Alexandru Dascălușul, aduși de la Bistrița la Episcopie de către episcopul Ilarion, sub oblăduirea căruia au copiat câteva cărți importante și au condus școala episcopală. Cei mai mulți și importanți cărturari reprezentând școlile mănăstirești ca și școala episcopală de la Râmnic s-au ilustrat în secolul al XVIII-lea: Rafail (Hurezeanul), Anatolie ierodiaconul, Grigore Râmniceanul (viitor episcop al Argeșului), Ioan Râmniceanul, Naum Râmniceanul, Niță Logofețelul, Dionisie Eclesiarhul, care a copiat în 1786, după originale, documentele episcopiei („azi în mare parte pierdute” – cf. Atanasie Mironescu), Chiriac Râmniceanul (personalitate complexă, pusă recent în evidență de către arhim. Veniamin Micle).

În privința zugravilor râmniceni, aceștia erau organizați, în secolul al XVIII-lea, într-o breaslă proprie, având în frunte pe „dascăluș școlii de pictură”, Ioniță.

Cercetări recente (ale pr. prof. dr. Ion Gavrilă) au elucidat evoluția învățământului bisericesc (și cultural), din secolul al XVI-lea până în prima parte a secolului al XIX-lea, la Râmnic, unde au funcționat:

- în secolul al XVI-lea: **școala episcopală de cântăreți bisericești** (cu textele muzicale în limba slavonă), dar și de copiiști, grămăticii și logofeți, care învățau să citească și să scrie în limba română (cu alfabet chirilic);

- în secolul al XVII-lea: **școala episcopală**, la care se învățau: a) citirea și scrierea în limba slavonă (după *Gramatica* lui Meleție Smotrițki, *Lexiconul* slavo-român din 1649 al lui Mardarie Cozianul ș.a.); b) aritmetica, geometria, noțiuni de cronologie și administrație; c) cântările bisericești (în slavonă) după cărțile de strană copiate (*Octoih*, *Triod*, *Penticostarion*, *Ceaslov*, *Psaltire*, *Minee* – care vor intra, în secolul următor și în producția tipografică);

- în secolul al XVIII-lea:

1. **Școala în limba română** – înființată de către episcopul Antim Ivireanul (1705-1708), cu caracter gratuit, pentru clerici, cântăreți și grămăticii, cu învățăceii din eparhia Râmnicului, dar și din Transilvania, având ca dascăl pe Ioan Făgărășanul; în baza aprobării stăpânilor austrieci asupra Olteniei, a fost reluată din 1719, în vremea episcopului Damaschin (1708-1725), căruia, în 1726, i-a fost tipărit, postum, manualul *Întâia învățătură pentru tineri* (cu rugăciuni, texte liturgice, cântări bisericești); acestui manual i se va adăuga, în 1749, în timpul episcopului Grigorie Socoteanu, *Bucoavna* (alfabetar), „pentru învățătura pruncilor întru care se cuprind buchile și slovele”, manual cu o structură bogată, luată drept model în edițiile ulterioare de la Iași, Viena, Blaj, Sibiu, Buda, Cernăuți;

2. **Școala domnească de limbă slavonă** (1741-1755), inițiată pentru a contracara influența grecească în cultul ortodox românesc, dar transformată apoi în:

3. **Școala românească și grecească** (1746 ...) – în care s-au format și apoi au revenit ca dascăli: Rafail ieromonahul, Grigorie Râmniceanul, Ioan Râmniceanul, Dionisie Eclesiarhul, Naum Râmniceanu, ultimii ilustrându-se și ca autori în perioada premodernă a literaturii române;

4. **Școala românească** – în răstimpul 1800-1831 - cunoscând o anume fluctuație în programa de învățământ, ca și în plata dascălilor – fenomen inerent acestei perioade de tranziție.

IV. *Contribuție proprie a Episcopiei Râmnicului la stimularea și dezvoltarea artei religioase românești în perioada medievală și în cea premodernă* – contribuție care, dacă adoptăm considerentele că aici a fost, în secolele XIV-XV, sediul Mitropoliei Severinului, se întinde pe parcursul a cel puțin patru veacuri, cu realizări deosebite marcate prin:

a) *construcția de lăcașuri de cult, cu adoptarea succesivă a unor formule de arhitectură religioasă* sugerând evoluția de la arhitectura țărănească la aceea aulică propriu-zisă, de la *însușirea inițială a stilului athonit* (biserica cu plan cruciform, trilobat – cf. Cozia) și propagarea lui în forme creative locale până la *configurarea unui stil autohton* (în vremea lui Matei Basarab) și apoi, la *constituirea stilului brâncovenesc* și, în secolul al XVIII-lea, la extensia acestuia mai mult sau mai puțin barocă, manieristă ori ruralizantă. Pentru acest „traseu”, în Râmnicu-Vâlcea, cu toate prefacerile survenite în timp, mai sunt mărturiile (parțiale) următoarele lăcașuri:

- *biserica „domnească” „Cuvioasa Parascheva”*, începută de Pătrașcu Vodă cel Bun, la 1554-1557 și târnosită, după legendă, de Mihai Viteazul, la 1587, în Râmnicul din Deal, după modelul tradițional rural în formă de navă și fără turlă; astăzi, după multe prefaceri, are adăugate o turlă pe naos și un turn – clopotnița peste pridvorul închis, adăugat și el între timp;

- *biserica bolniță „Adormirea Maicii Domnului”*, construită la Episcopia Râmnicului, în 1745, de către episcopul Climent și care perpetuează modelul bisericilor rurale în formă de navă și fără turlă;

- *paraclisul „Sfântul Grigorie Teologul”*, ridicat la Episcopia Râmnicului, în 1750-1751, de către episcopul Grigorie Socoteanu, cu o construcție înaltă (amintind de tipul vâlcean al casei înălțate pe soclu), compusă din absida altarului și naos, cu o turlă pe aceasta din urmă;

- *biserica „Buna Vestire” (în Râmnicul din Deal)*, ctitorită la 1509-1510, de către voievodul Mircea Pretendentul (confundat de unii, în calitate de ctitor, cu Mircea cel Mare sau Mihnea Ciobanul); forma actuală este cea refăcută în intervalul 1747-1751, folosind modelul brâncovenesc al bisericii cu două turlle (pe naos și pe pronaos) și cu pridvor deschis;

- *biserica „Buna Vestire” a fostului schit Hinățești*, care, în forma actuală, a fost construită în 1751, în perioada postbrâncovenismului; deși este de mici dimensiuni, ca un paraclis, are un plan original și pitoresc, cuprinzând altar, naos și un pridvor, cu două turlle poligonale mici peste cele două absidiolate ale altarului și cu o turlă mai înaltă peste naosul cu două abside; planul aduce cu cel cozian, cruciform, trilobat și împodobit cu pridvor, constructorii însșiși fiind de la mănăstirea Cozia;

- *biserica „Toți Sfinții” (în Râmnicul din Deal)*, construită în anii 1762-1764, sub păstorirea episcopului Grigorie Socoteanu, în răstimpul extinderii stilului brâncovenesc, cu elemente creative particulare; aici, biserica, înălțată pe verticală, are, ca și la biserica mănăstirii Hurezi, o turlă pe naos și două turlle pe pronaos, acestea din urmă, însă, imitând stângaci, dar pitoresc, turllele în torsadă de la biserica din Curtea de Argeș, construită la începutul secolului al XVI-lea.

Altor biserici din Râmnicu-Vâlcea, respectiv „Sfântul Dumitru” (datată în secolul al XV-lea), apoi „Sfinții Voievozi” a fostului schit Cetățuia (datată în secolul al XVII-lea), datorită multelor prefaceri, nu li se cunoaște nimic din forma inițială.

b) *Stimularea funcționării de școli de zugravi în așezămintele mânăstirești importante, precum și la Episcopia Râmnicului*, pentru asimilarea codului erminic (teologic) al **picturilor murale** din biserici, precum și a stilurilor diferite de la secol la secol. În acest din urmă sens, s-a realizat treptat un proces de trecere de la pictura simbolică (spiritualizată) de tip bizantin din secolul al XIV-lea, la una tot mai realistă, mai ales în secolul al XVIII-lea; se poate remarca faptul că pictura din naos rămâne canonică (conservatoare), în timp ce aceea din pronaos, unde apar ctitorii succesivi, este mai deschisă perspectivei realiste. Printre realizările picturale semnificative din bisericile râmnicene, menționăm:

- *în biserică „Cuvioasa Parascheva” (secolul al XVI-lea)*, sfinții anahoreți de pe peretele de nord al pronaosului, unde se folosește modelul cretan-bizantin de la biserică mare a mânăstirii Cozia (secolul al XIV-lea); tot aici în pronaos, chipurile realiste ale lui Pătrașcu cel Bun și Mihai Viteazul, precum și ale altor ctitori ulterioari, realizate în timpul prefacerilor de mai târziu;

- *pictura interioară din biserică „Buna Vestire” (a Râmnicului din Deal)*, 1747, împreună cu pictura din pridvor – în care este predominant modelul canonic bizantin al lui Constantin de la mânăstirea Hurezi, cu unele inovații realiste în fresca din pridvor a judecății de Apoi; în pronaos, chipurile episcopilor Climent și Grigorie Socoteanu, precum și ale altor ctitori (dregători, negustori) din secolul al XVIII-lea, evident mai realiste;

- *pictura interioară și aceea din pridvorul bisericii bolniță de la Arhiepiscopia Râmnicului*, realizată în anii 1747-1748, în stil postbrâncovenesc și păstrată intactă până azi;

- *pictura interioară și cea exterioară de la paraclisul „Sfântul Grigorie Teologul”* de la Episcopia Râmnicului, executate în 1753 de către zugravul postbrâncovenesc Grigorie Ranite din școala hurezeană; se remarcă în mod deosebit frescele exterioare cu Filozofi și Sibile, motiv cultural cuprinzând prevestitori ai cultului creștin, folosit aici pentru a face joncțiunea cu sfântul de hram, precum și pentru a „prevesti” victoria creștinilor asupra păgânilor otomani asupritori; un portret interior al episcopului Antim Ivireanul poate fi un argument pentru ipoteza că acesta a început construcția paraclisului;

- *pictura interioară și aceea din pridvor de la biserică „Toți Sfinții”* (1762-1764), realizate în stil postbrâncovenesc; în pronaos, alături de episcopul Grigorie Socoteanu, apar și alți ctitori dintre cei ce l-au sprijinit efectiv, precum și dintre cei ce au contribuit ulterior la preînnoirea lăcașului, evident, realiste;

- *pictura interioară din biserică „Sfântul Gheorghe”* (secolul al XVII-lea), realizată în secolul al XVIII-lea de către un zugrav din Pitești, marcând tendințele realiste din epocă; menționăm, în pronaos, chipurile lui Oprea și Sofronie de la Cioara, conducători ai răscoalei țăranilor ortodocși din Transilvania din același secol împotriva prozelitismului catolic oficial, imagine explicabilă prin aceea că Sofronie de la Cioara și-a găsit refugiul la Râmnic, sub protecția Episcopului Grigorie Socoteanu (care l-a și ajutat, după înfrângerea răscoalei, cu o egumenie în Vâlcea, la Robaia).

Încheiem amintind că în secolul al XVIII-lea, zugravii formați în diferite centre, dar locuind în Râmnic, s-au organizat într-o breaslă proprie, apărându-și demnitatea și drepturile în fața unor abuzuri administrative la care erau expuși. Pe de altă parte, episcopul Filaret le cerea zugravilor să dovedească respectarea canoanelor erminice bisericești.

c) *Stimularea funcționării de școli de cântăreți bisericești în așezămintele mânăstirești importante (Cozia, Bistrița, Dintr-un Lemn, Govora), precum și la Episcopia Râmnicului*, unde se pregăteau pentru a sluji în biserică (ca preoți și diaconi) și tineri din Transilvania; aceste școli au avut importanța lor în dezvoltarea muzicii medievale pe teritoriul românesc, în speță, muzica liturgică, ajungându-se la românizarea ei, precum și la creații muzicale (inițiate la noi, încă de la începutul secolului al XV-lea, de către Filothei, monahul de la Cozia, fost logofăt al lui Mircea cel Mare).

Până în vremea păstoririi lui Antim Ivireanul, cântările bisericești se învățau în limba slavonă, dar de atunci – mai ales după 1713, când Filothei sin Aga Jipei, fost monah la Hurezi, a reușit să le românezeze (adaptând tâlmăcirile la specificul muzical al limbii române), în lucrările *Psaltichia rumânească* (1713) și *Catavasierul* (1714), tipărite la Târgoviște de către Antim, slujbele serviciului divin s-au învățat în românește, fiind tipărite de mai multe ori și de către tipografii râmniceni. Sunt mărturii că acest proces începuse mai înainte; astfel, la „școala de pomană” (gratuită) de la Episcopia Râmnicului, înființată de către Antim Ivireanul, tinerii învățau, în 1706-1708, *slujba praznicelor în românește și Octoiul (...), slujba văscreseniei cu canoane cu tot românește (...), adică se inițiau în rânduiala serviciului divin ortodox și a cântărilor bisericești pe cele opt glasuri, în limba română* (pr. prof. dr. Ion Gavrilă).

Episcopii râmniceni ulteriori, fără excepție, vor stimula tipărirea cărților de cult cu cântările în limba română: *Catavasierul, Ceaslovul, Antologhionul, Psaltirea, Triodul, Penticostarul, Octoiul și Mineele*, difuzându-le și la românii din Transilvania, din Moldova și la cei din sudul Dunării.

Dascălii școlilor muzicale din Eparhia Râmnicului au fost cărturari de seamă, psalți care s-au preocupat ei înșiși de copierea sau, în secolul al XVIII-lea, de tipărirea manuscriselor muzicale în limba slavonă (până la Filothei sin Aga Jipei) și în limba română (după el). Dintre aceștia au funcționat la Râmnic: Arsenie Cozianul, Vlad Grămăticul, Alexandru Dascălul (în secolul al XVII-lea), Ioan (Ivan) Făgărășanul, Clement Grădișteanul, Petru Papavici Râmniceanu, Dumitru dascălul, dascălul Constantin, Lavrentie Dimitrievici, Constantin „ftori psalt”, Mihalache dascălul, Rafail ieromonahul, Grigorie Râmniceanu, Ioan Râmniceanu, Chiru dascălul, Naum Râmniceanu (în secolul al XVIII-lea) și Dionisie Ecclesiarhul (la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea). O parte dintre aceștia au avut și preocupări de creație muzicală originală în genul psaltic, rămase, de regulă, în manuscrise. Astfel, de la Vlad Grămăticul ne-a rămas un *irmologhion*; Clement Grădișteanul a compus un *polihroniu* pentru domnitorul Nicolae Mavrocordat și este autorul unei *Psaltikii* în limba greacă și al unui alt manuscris muzical tot în limba greacă.

V. *Promovarea tiparului* ca strategie de influențare spirituală și culturală a publicului într-o perioadă de ieșire din evul mediu și ca strategie de cristalizare, identificare și unitate confesională ortodoxă, în confruntarea cu prozelitismul catolic și protestant. În acest sens, tradiția tiparului românesc consemnează câteva momente semnificative petrecute în arealul Episcopiei Râmnicului:

• **1508-1512**: primele trei tipărituri românești (*Liturghierul*, *Octoihul*, *Evangheliarul*) realizate în vremea domnitorilor Radu cel Mare, Mihnea cel Rău și Neagoe Basarab, la mănăstirea Bistrița, de către ieromonahul Macarie, român de origine – conform cu ipoteza și demonstrația ei recentă de către Arhim. Veniamin Micle (mănăstirea Bistrița), ipoteză ce urmează a fi validată;

• **1636-1642**: șase tipărituri religioase, între care și *Pravila mică*, la tiparnița de la mănăstirea Govora, unde a funcționat și o „școală înaltă” de profil religios și cultural, care pregătea și tipografi – promotor al acestora fiind Mitropolitul Teofil (fost episcop la Râmnic), cu sprijinul domnitorului Matei Basarab și al logofătului Udriște Năsturel.

• În 1705, odată cu venirea ca episcop al Râmnicului, Antim Ivireanul, aducându-și tipografia proprie de la mănăstirea Snagov, cîtorește centrul tipografic al Râmnicului, tipărind în trei ani (**1705-1707**) nouă (zece) cărți de profil religios, cu sprijinul ucenicului său Mihail Iștvanovici; importanța celor mai multe din acestea (*Antologhionul* sau *Floarea cuvintelor*, 1705, *Octoihul*, *Evhologhion* [*Molitvenic* și *Liturghier*], *Adunarea slujbei a Născătoarei de Dumnezeu*, 1706 ș.a.) constă în aceea că reprezintă treapta superioară spre desăvârșirea transpunerii în limba română a slujbelor de cult ortodox, *recte* spre autohtonizarea limbajului liturgic și integrarea limbii române între limbile sacre – proces început de înaintașii săi, Coresi, Dosoftei și Mitrofan și care va fi continuat, printr-o nouă serie de tălmăciri, de către succesorul său, episcopul Damaschin. Potrivit strategiei politice și culturale a domnitorului Constantin Brâncoveanu și a mitropolitului Teodosie, tipăriturile râmnicene ale lui Antim Ivireanul au fost răspândite și la românii din Transilvania, expuși prozelitismului oficial de sorginte catolică sau protestantă.

Subliniem că **episcopii** râmniceni din secolul al XVIII-lea, care au cunoscut direct două decenii de asupraire austriacă și mai multe confruntări militare între austrieci și turci pe pământul Olteniei, au dobândit acut conștiința identitară și sentimentul de unitate națională cu frații de neam, de limbă și credință și de aceea, la Râmnicul de peste Olt, mai departe de capitala politică, București, unde presiunea otomană și interesele spoliatoare ale multor domnitori și demnitari fanarioți nu erau favorabile, și-au profilat producția tipografică în limba română spre *folosul de obște* și, în ciuda dificultăților, spre păstrarea legăturilor cultural-spirituale tradiționale cu ținuturile locuite de români. În acest scop, ei s-au îngrijit să tipărească cele mai necesare și mai bune tălmăciri ale cărților de cult ortodox, să le prezinte și comenteze în precuvântări memorabile, să promoveze idei de coeziune sufletească, religioasă, culturală și politică, să cultive limba română literară (cu baza ei în limba bisericească) Fiecare dintre acești episcopi (Antim, Damaschin, Ștefan, Inochentie, Climent, Grigorie Socoteanu, Partenie, Chesarie, Filaret, Nectarie și, dincolo de anul 1800, Galaction) are, în condițiile cultural-istorice proprii, meritele sale speciale în acest sens; în timp ce tipăriturile lui Antim, cel martirizat de turci și caterisit de Patriarhia Ecumenică, erau prohibite, ei au folosit cu predilecție tipografia și tălmăcirile lui Damaschin, „certificate” de prestigiul său cărturăresc și eclezial; un merit aparte are episcopul Chesarie Râmnicaneanul, care, într-o scurtă perioadă de păstorire, s-a dovedit un cărturar cu viziune originală asupra istoriei românilor, marcând, la nivel de țară, după opinia lui Nicolae Iorga, „epoca lui Chesarie”, iar, în planul istoriografiei, *Școala râmniceană* de cultură, ale cărei particularități se constituie predilect prin intermediul tipăriturilor.

În bună măsură, activitatea episcopilor râmniceni din secolul al XVIII-lea (Antim, Damaschin, Inochentie, Climent, Grigorie Socoteanu, Partenie, Chesarie, Filaret, Nectarie) s-a sprijinit pe conlucrarea cu importanți **cărturari** ai vremii, dintre care s-au ilustrat, ca tâlmăcitori și diortositori de cărți, la Râmnic: Mitrofan Gregoras, Gheorghe Maiota (colaboratori ai lui Antim), Samoil ierodiaconul, Radu logofețelul (colaboratori ai lui Damaschin), Ștefan, Mihalcea Litterati, Constantin dascălul, Lavrentie ieromonahul, Anatolie ierodiaconul, Rafail Hurezeanu, Grigorie Râmnicianul, Dionisie Ecclesiarhul, Naum Râmnicianul ș.a.

Acestor cărturari, trebuie, de asemenea, să le alăturăm pe marii **tipografi** ai aceluiași secol râmnician: Mihail Ișvanovici (colaboratorul lui Antim Ivireanu), Ilie Cernavodeanu, Athanasie Popovici Râmnicianul (fondatorul primei familii de tipografi râmniceni) cu fiii lui: Mihail, Constantin și Gheorghe Athanasievici, Constantin și Dimitrie Mihailovici Popovici (fiii lui Mihail Athanasievici), Dimitrie Papavici Râmnicianul și Gheorghe sin Constantin Râmnicianul (tiparnicii *Gramaticii* lui Ienăchiță Văcărescu); sunt de menționat și Dimitrie Pandovici, Vasile Constantin Râmnicianul, Ioan Râmnicianul, Petru Papavici Râmnicianul („cel mai mare dintre tipografii râmniceni ai veacului al XVIII-lea” – cf. Nicolae Bănică-Ologu), Papa Constantin Tipograful, Vladul Gheorghievici, Radu Râmnicianul, care au lucrat și în tipografiile de la Blaj, Sibiu și București.

Prin cantitatea, dar și calitatea tipăriturilor, îndeosebi cărți de cult, dar și cărți didactice, prin largă lor difuziune în cele trei provincii istorice românești, dar și în sudul Dunării și în Orient (la muntele Athos), prin numărul mare de cărturari-diortositori, dar mai ales de tipografi valoroși, care-și transmiteau meșteșugul din tată în fiu și erau solicitați să lucreze și în alte centre (Blaj, Sibiu, București), Râmnicul a binemeritat defnirea de către marele istoric Nicolae Iorga drept *capitala tipografiilor* români în secolul al XVIII-lea. Este de menționat faptul că aici Ienăchiță Văcărescu și-a publicat pentru prima dată, în 1787, lucrarea lui capitală *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor gramaticii românești*, adăugând, după modelul lucrărilor baroce de acest fel, și un capitol despre prozodie (ediția a doua, la Viena). Tot în acest centru s-au tipărit cărți didactice (*Întâia învățatură pentru tineri și Bucoavna*) și pentru școli sârbești de limba slavonă organizate de Mitropolia din Karlovitz, la mijlocul secolului al XVIII-lea, iar, în 1806, o carte de cult (*Chiriadromion*) în limba bulgară modernă, la comanda mitropolitului bulgar (în exil) Sofronie Vraccanski.

VI. Printr-o tradiție inaugurată de domnitorul Neagoe Basarab, care a determinat sinodul mitropolitan al Țării Românești ca să-l aleagă în fruntea ierarhiei bisericești pe episcopul Râmnicului, Macarie (dacă argumentele aduse recent de către arhim. Veniamin Micle vor fi validate de istorici), episcopul Râmnicului-Noul Severin era considerat al doilea în sfântul sinod și, ca atare, primul candidat (voluntar sau nu) la scaunul de mitropolit, în care de multe ori chiar a fost ales. Astfel, dintre *episcopii Râmnicului*, au fost *aleși* – desigur, în primul rând datorită calităților lor duhovnicești, cărturărești și gospodărești – *ca mitropoliți*: Macarie (!), Eftimie și Mihail I (în secolul al XV-lea), Teofil II, Ignatie Sârbul, Varlaam (în secolul al XVII-lea), Antim Ivireanu, Grigorie Socoteanu, Filaret, Nectarie (în secolul al XVIII-lea).

O seamă de ierarhi, episcopi ai Râmnicului sau nu, dar formați în mediul mănăstirilor oltene și al Episcopiei Râmnicului, merită să fie reliefați (măcar concis), în prezentul context evocator, pentru activitatea lor cultural-spirituală remarcabilă. Astfel:

• **Teofil I** (1594-1601?): episcop la Râmnic, devotat lui Mihai Viteazul, care-l trimite în misiune diplomatică la Sigismund Bathory; acordă domnitorului sprijin material pentru câmpurile militare vizând prima unire istorică a celor trei provincii românești;

• **Teofil al II-lea**: fost egumen la Bistrița, unde și-a format o cultură aleasă și i-a sprijinit pe cărturarii Matei al Mirelor și Mihail Moxa, păstorește la Râmnic aproape 20 de ani (1618-1636), timp în care, printre altele, supraveghează ridicarea bisericii-necropolă de la Arnota a lui Matei Basarab; ales mitropolit al Ungrovlahiei, este colaborator principal al domnitorului Matei Basarab și al logofătului Udriște Năsturel în opera cultural-spirituală de întărire a statului cu sprijinul Bisericii, fiind promotor al tiparului românesc (la Câmpulung, Govora, Dealu), al cărții în limba română nu numai pentru Țara Românească, dar și pentru Transilvania (vezi *Pravila cea Mică de la Govora*, cu o ediție specială pentru Transilvania); este, de asemenea, promotor al școlii (vezi *școala înaltă* de la mănăstirea Govora) și, mai ales, al legislației civile pe baza dreptului canonic bisericesc (vezi *Pravila cea Mică* de la Govora ș.a.). Nicolae Iorga îl caracteriza drept *unul dintre cei dintâi ctitori ai limbii românești în biserică și începătorul tipăriturilor în această limbă pe pământ românesc de ortodoxie*. Cu Teofil al II-lea începe la episcopia Râmnicului ceea ce s-ar putea numi *vocația cărții și a tiparului*;

• **Mitropolitul Ștefan**, originar din Vâlcea (sat. Râmești-Beica), format la mănăstirea Bistrița, apoi egumen la Tismana, episcop de Buzău și, după decesul lui Teofil (1648), ales mitropolit, a fost și el un colaborator apropiat al lui Matei Basarab, îndeosebi pentru contracararea influenței elementului grecesc alogen în viața Bisericii și a Țării Românești, precum și pentru reducerea drastică a numărului de mănăstiri închinat așezămintelor din Sfântul Munte Athos. *Principalul merit al acestui ierarh cărturar* – arată un istoric vâlcean al Bisericii, Ioan V. Dură – *constă în publicarea unui mare număr de «cărți parentice și îndrumătoare în românește», precum și în redarea în limba poporului a rugăciunilor și rânduielilor de tipic, pentru prima dată*.

• **Varlaam**: deși nu era vâlcean, poate fi socotit un fiu sufletesc al lavrei Cozia, de unde a fost ales ca episcop al Râmnicului (numai pentru doi ani), apoi ca mitropolit, într-un context politic în care n-a vrut să se implice, dar a fost obligat de către domnitor (Grigore Ghica Vodă); a făcut până la capăt figura onorabilă a unui ierarh onest și smerit. Este considerat părintele tipografiei bucureștene a Mitropoliei, unde a adus utilaje și „dascăli de tipografie” și a tipărit mai multe cărți, între care *Cheia înțelesului*, culegere de omilii (predici) a unui mare retor ucrainean, Ioannikie Galeatovski. După retragerea sa din scaun, a trăit mai mult la Cozia, a ctitorit mănăstirea Turnu, iar o parte dintre cărturarii aduși de el la București l-au urmat în mănăstirile din Vâlcea, unde se vor ilustra prin tălmăciri și copieri de opere medievale importante.

• Blandul mitropolit **Teodosie Veștemeanul**, râmnicean de origine, format duhovnițește în lavra Coziei, nu a fost și episcop la Râmnic, ci mitropolit în două rânduri, fiind atașat boierilor Cantacuzini și lui Constantin Brâncoveanu; sub oblăduirea primilor (a lui Șerban Cantacuzino), a repus în funcțiune tipografia bucureșteană a lui Varlaam și a patronat colectivul ce a editat și apoi a tipărit Sfânta Scriptură în limba română, cunoscută ca *Biblia de la București* (1688); a conlucrat în activitatea culturală cu stolnicul Constantin Cantacuzino, cu ierarhii și cărturarii greci de la Academia Domnească a lui Brâncoveanu; a supravegheat, de la rangul său, ctitoriile brâncovenești de la

Hurezi; l-a integrat pe Antim Ivireanul în cinul monahal, în egumenie la Snagov, i-a „girat” activitatea tipografică și l-a recomandat, prin testament, ca să fie ales mitropolit. La Râmnic a ctitorit două lăcașuri de cult: Schitul Cetățuia și Biserica „Sfântul Gheorghe”;

• **Episcopul Ilarion** (1693-1705), fost egumen la Bistrița, unde-l găzduia pe Constantin Brâncoveanu pe când supraveghea construirea bisericii și a palatului domnesc de la Hurezi, aduce la Râmnic doi cărturari de la Bistrița, pe Vlad Grămăticul și Alexandru Rusu (Dascălul); aceștia vor copia importante cărți de cult și vor dezvolta aici școala de copiiști și grămăticii. El s-a dovedit inspirat (de Sus) când l-a determinat pe un fost negustor aromân să renunțe, bătrân fiind, la o călătorie în Sfântul Munte și să se călugărească la Iezer, unde a reconstruit biserica de zid, trăindu-și viața într-o chilie săpată în piatră; acest sihastru va fi canonizat în 1992 cu numele Sfântul Cuvios Antonie de la Iezer. Ilarion a fost protagonistul unui gest ecumenic neobișnuit (a acordat locuri de veci puștinilor catolici din Râmnic, în cimitirul Episcopiei), pentru care a fost considerat schismatic și scos din scaun de către sinodul mitropolitan dominat de către Dosithei, patriarhul Ierusalimului, campionul contraofensivei ortodoxe împotriva prozelitismului catolic; l-a salvat de caterisire domnitorul Constantin Brâncoveanu, care l-a luat pe Ilarion lângă el, ca egumen de Snagov.

• În scurta sa păstorire ca episcop la Râmnic (martie 1705-febr. 1708), **Antim Ivireanul** s-a dovedit un bun continuator al celor dinaintea lui, dar și un inovator față de ei. A sprijinit firesc școlile mănăstirești și a înființat la Râmnic o școală gratuită / „de pomană”, cu predare preponderent în limba română (chiar și pentru cântările bisericești), aducându-i ca năstavnîc, un dascăl vestit, Ioan (Ivan) Făgărășanul. A sprijinit în continuare pe artiștii formați la Hurezi, în școala lui Constantinos, și i-a folosit la pictarea unor importante așezăminte de cult: Surpatele (ctitoria doamnei Marica Brâncoveanu), Cozia (naosul din biserica mare), Bistrița (pridvorul) ș.a., extinzând spațiul de exprimare a stilului brâncovenesc în arhitectura, pictura, sculptura (chiar și la ctitoria lui din București, biserica „Toți Sfinții”/”Antim”, unde a luat ca zugrav pe Preda, din echipa hurezeană). Opera sa de căpătâi: ctitorirea centrului tipografic de la Râmnic, unde a tipărit, în tiparnița proprie, primele 9 (10) tipărituri râmnicene dintre care cele mai importante au marcat finalizarea procesului de transpunere în românește a cărților de cult ortodox și răspândirea lor la românii de pretutindeni. Ca mitropolit (1708-1716), Antim Ivireanul va fi un mare apărător al Bisericii Ortodoxe Române și un luptător pentru demnitatea și emanciparea țării sale adoptive, pentru care a fost martirizat; în 1992 a fost trecut în rândul sfinților, iar în 1999, a fost ales drept ocrotitor spiritual al Râmnicului;

• **Damaschin Voinescu** „Dascălul” (1707-1725), mare cărturar al vremii, succesorul lui Antim la Râmnic, nu va beneficia de tipografia acestuia (luată la Târgoviște), dar, cu eforturi mari, în condițiile ocupației austriece (1716-1739), va lăsa Episcopiei Râmnicului o tipografie, precum și tălmăciri proprii la majoritatea cărților de cult ortodox, care vor fi tipărite (unele, de două-trei ori) de către urmașii săi, în timp ce el nu și-a văzut tipărite decât două cărți: *Ceaslov* (1724), *Psaltire* (1725), iar manualul *Întâia Învățătură pentru tineri* (o tălmăcire din limba rusă) va fi publicat postum, în 1726, de către succesorul său Ștefan, cunoscând ulterior mai multe reeditări și pentru școlile slavone din Serbia;

• **Climent**, episcop la Râmnic (1735-1749), originar din Pietrari-Vâlcea, a suportat, asemeni credincioșilor din eparhia olteană, condițiile aspre ale stăpânirii austriece, apoi pe acelea ale războaielor turco-austriece, soldate cu multe distrugerii, între care și aceea a Episcopiei și multor biserici din Râmnic, la 1737. Se va dedica apoi refacerii așezămintelor afectate, va construi la Episcopie o nouă biserică pentru slujbe și biserica bolniță, va fi ctitor al schiturilor Pietrari, Pătrunsa, Colnicul, Comanca de Munte, precum și al bisericilor din Bărbătești, Bodești, Folești, Bârzești și Budești. A colaborat cu mari tipografi și diortositori de carte ai vremii: Lavrentie ieromonahul, Mihail Athanasievici, Dimitrie Pandovici, Arsenie Cozianul, cu care, în intervalul 1737-1748, va tipări, după manuscrisele episcopului Damaschin, 12 lucrări de cult, între care: *Acatistier*, *Antologhion*, *Apostolul*, *Cazania*, *Ceaslovul*, *Evangheliarul* ș.a.;

• **Chesarie**, „unul dintre cei mai luminați și mai activi dintre prelații munteni ai secolului al XVIII-lea”, cu al cărui nume Nicolae Iorga i-a definit epoca drept „Epoca lui Chesarie”. Cunoscător de greacă, latină, franceză și rusă, autor al unei *Istории a războiului dintre Rusia și Poarta Otomană*, iubitor al cărții (a dat la Veneția o ediție a operei lui Grigorie Dialogul), Chesarie manifesta *raționalismul ortodox* al intelectualilor sud-europeni din acest secol și, deși teolog, era interesat de cunoașterea științifică a lumii și a istoriei; episcop la Râmnic (1773-1780), era abonat la publicațiile enciclopedice de la Paris, își procurase fascicule din *Encyclopédie*, din care și traduce, primul la noi. Cu concursul lui Rafail ieromonahul și al altor diortositori și tipografi râmniceni, tipărește mai multe cărți de cult ortodox (dintre cele tălmăcite de Damaschin) și ia inițiativa tipăririi celor 12 *Minee*, dintre care, înainte de sfârșitul prematur, reușește să dea la iveală șase (pentru lunile octombrie-martie), pe care le „înzestrea” cu prefețe de mare însemnătate culturală; în ele își exprimă viziunea proprie privind istoria românilor; aflând *linia neamului rumanesc din vechi trăgându-se, din slăvit neam al românilor*, așadar de la descălecatul lui Traian în Dacia – se arată promotor al acelorași idei istorice pe care le promova și Școala Ardeleană; pe de altă parte, în mod personal, el împarte istoria românilor în „trei ephas”, la care adaugă și perioada contemporană, a *prefacerilor* – ceea ce marchează aportul original în plan istoric al *școlii râmnicene* de cultură și spiritualitate din secolul XVIII.

În ce privește **perioada premodernă** (1780-1830), aceasta, la nivelul Episcopiei Râmnicului, poate fi caracterizată prin câteva trăsături:

a) continuarea tradiției vieții spirituale, culturale și artistice, prin refacerea așezămintelor de cult afectate de evenimentele istorice și de cele culturale, precum și construirea de noi lăcașuri, în care *postbrâncovenismul* se îmbină armonios cu inovația de factură populară;

b) continuarea performantă a școlilor de caligrafi și miniaturisti, de pictură și de muzică din mănăstirile vâlcene și din Episcopia Râmnicului. Între copiii și caligrafii de seamă ai perioadei trebuie să-i menționăm pe: Dionisie Eclesiarhul, care copiază, în 1786, documentele Episcopiei după originale „care sunt astăzi în mare parte pierdute” (Athanasie Mironescu, 1906), Naum Râmnicianul, Grigorie Râmnicianul, Chiriac Râmnicianul. Între zugravii râmniceni, Ioniță, „dascălul școlii de pictură”. Între muzicienii ce au activat la Râmnic: Naum Râmnicianul, autor al unei *Psaltichii* (rămasă în manuscris), Chesarie ierodiaconul, autorul unui *Antologhion – Liturghier* (1827), ucenic al lui Anton Pann și apoi profesor la seminarul din Râmnic;

c) continuarea – cu dificultăți, întreruperi, dar și cu stăruințe – a activității tipografiei episcopale. Episcopul Filaret, ales mitropolit, ia cu el „toate strumentele tipografiei ... pentru trebuința sfintei Mitropolii”, dar succesorul său la Episcopie, Nectarie, o reface și scoate, la rândul lui, 20 de cărți de cult, între care și *Chiriadodromionul* (culegere de cazanii) în limba bulgară modernă, pentru frații creștini din Bulgaria; din 1812, a fost ales mitropolit. Galaction, în scaunul de la Râmnic (1812-1824), scoate puține, dar însemnate lucrări: *Bucoavna* (1814) – o nouă reeditare, *Minunile Fecioarei Maria* de Agapie Criteanul (1820) ș.a. Noul episcop din 1824, Neofit, vinde tipografia episcopală unor mireni;

d) ieșirea cărțurilor vâlceni de seamă din spațiul autarhic local, abordarea de către ei a unor subiecte de interes național și impunerea personală în cultura și literatura română de atunci. Performeri, în acest sens, cu lucrări originale rezonante:

- **Grigorie Râmnicianul**, „cărțurar iluminist, care ține să întocmească arborele genealogic al centrului (cultural-spiritual) de la Râmnic” (cf. Al. Duțu); el sesizează „deplasarea centrului de greutate culturală din mănăstiri la orașe” (cf. Al. Duțu). Ajuns episcop al Argeșului (1823-1828), exprima, în prefețele la cărțile tipărite de el, un spirit novator în epocă; el a definit Țara Românească drept „Grădina Maicii Domnului”. A realizat și un tratat de *Logică*, primul de acest fel în cultura română;

- **Dionisie Eclesiarhul**, cărțurar și artist polivalent, scrie, din 1814, *Cronograful Țării Românești* (de la prima domnie a lui Alexandru Ipsilanti până la 1814), în care „darul de povestitor și evocator ... se aseamnă cu acela al lui Neculce” (cf. Al. Piru);

- **Naum Râmnicianul** – autor al lucrărilor: *Hronologia domnitorilor Țării Rumânești* (de la 1290 până la 1834), *Istoricul Zaveriei în Valahia* – în grecește, *Tânguirea Valahiei asupra jafului și dărăpănării ce i-au făcut tâlharii greci* ș.a.;

- **Chiriac Râmnicianul**, născut în Râmnic, nepot al Sfântului Cuvios Antonie de la Iezer, căruia îi scrie o *jitie* (hagiografie); duhovnic al lui Tudor Vladimirescu scrie, deopotrivă cu multe pomelnice ale mănăstirilor oltene, și un pomelnic al conducătorului pandurilor, o *Cronică* a vremii prin care a trecut, mai mult o autobiografie; alte lucrări ale sale: *Proschinatarul Sfântului Munte Athos*, *Lexicon de numele Sfinților ...* (1824), *Rânduiala cea bună a vieții de sine* (1818), „renumitul text isihast, care îl va consacra în Filocalia românească” (cf. Veniamin Micle).

Așadar, cu numai aportul Episcopiei Râmnicului și al școlilor mănăstirești patronate de ea, fără nicio altă instituție culturală specializată, Râmnicul reușește să fie – în evul mediu, ca și în perioada premodernă – nu doar un oraș domnesc, ci și un centru cultural-spiritual și artistic rezonant în viața românilor de pretutindeni.

Bibliografie

- *** *Episcopia Râmnicului – 500 de ani de la înființare (1503-2003)*. Râmnicu-Vâlcea, 2005.
- Anania 1998 Valeriu Anania, *Cerurile Oltului. Scolile arhimandritului Bartolomeu*, Râmnicu-Vâlcea, ediția I, 1990; ediția a II-a, 1998.
- Bădără 1998 Doru Bădără, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Brăila, 1998.
- Bănică-Ologu 2000 Nicolae Bănică-Ologu, *Veacul de aur al Râmnicului*. București, 2000.
- Cristea 2009 Gherasim Cristea, *Istoria Eparhiei Râmnicului*. Râmnicu-Vâlcea, 2009.
- Dobrescu 2006 Nicolae Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriece (1716-1739)*, ediția a II-a, Slatina, 2006.
- Dumitrașcu, Tamaș 1995 Gheorghe Dumitrașcu, Corneliu Tamaș, *Râmnicul medieval. Studii și documente*. Râmnicu-Vâlcea, 1995.
- Gavrilă 2010 Ion Gavrilă, *Muzica bisericească în ținutul Vâlcei. Studiu monografic*. București, 2010.
- Lazăr 2003 Ioan St. Lazăr, *Vâlcea al fresco*, Râmnicu-Vâlcea, 2003.
- Lazăr 2010 Ioan St. Lazăr, *Cultura Medievală*, în *Enciclopedia Județului Vâlcea*, vol. I. Râmnicu-Vâlcea, 2010, p. 470-526.
- Marinoiu 2008 Costea Marinoiu, *Istoria cărții vâlcene, Școala de la Râmnic (1705-1830)*. Râmnicu-Vâlcea, 2008.
- Mateescu 1979 Constantin Mateescu, *Memoria Râmnicului*. București, 1979.
- Micle 2008 Veniamin Micle, *Ieromonahul Macarie, tipograf român (1508-1512)*. Mănăstirea Bistrița Olteană, 2008.
- Mironescu 1906 Athanasie Mironescu, *Sfânta Eparhie a Râmnicului-Noul Severin, în trecut și în prezent*, București, 1906.
- Păcurariu 2005 Mircea Păcurariu, *500 de ani de la înființarea Episcopiei Râmnicului (1503-2003)*, în vol. *Episcopia Râmnicului, 500 de ani de la înființare (1503-2003)*. Râmnicu-Vâlcea, 2005.
- Rizea, Ene 2007 Ligia Rizea, Ioana Ene, *Monumente istorice din Județul Vâlcea. Repertoriu și cronologie*, Râmnicu-Vâlcea, 2007.
- Sacerdoțeanu 1960 Aurelian Sacerdoțeanu, *Tipografia Episcopiei Râmnicului*, în *Mitropolia Olteniei*, anul XII, nr. 5-6, Craiova, 1960, p. 291-349.
- Sandu et alii 1976 Sandu Dumitru (coord.), *Eparhia Râmnicului și Argeșului*, Râmnicu-Vâlcea, 1976.
- Tamaș 1994 Corneliu Tamaș, *Istoria Râmnicului*. Râmnicu-Vâlcea, 1994.
- Theodorescu 2001 Răzvan Theodorescu, *Spiritul Vâlcei în cultura română*. Râmnicu-Vâlcea, 2001.
- Theodorescu 2009 Răzvan Theodorescu, *Episcopi și ctitori în Vâlcea secolului al XVIII-lea*. Râmnicu-Vâlcea, 2009.